

I. Загальна частина

Анатолій Довгерт

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
професор кафедри міжнародного приватного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-5414-2525>
adovgert@yahoo.com

УДК: 341.9.01: 341.94

ПРИЧИНКИ ДО РЕКОДИФІКАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

АНОТАЦІЯ. Концепція і зміст Закону України “Про міжнародне приватне право” були закладені у 1992–1996 рр. Відтоді, протягом майже трьох десятиліть, в Україні та світі багато що змінилося. Так, у сфері міжнародного приватного права (далі – МПрП) були розроблені та відображені в регламентах Європейського Союзу і документах міжнародних організацій нові підходи до вирішення колізійних питань. Слід також зазначити, що у XXI ст. найсучасніші ідеї колізійного регулювання втілені в численних нових національних кодифікаціях МПрП, як у рамках цивільних кодексів, так і в спеціальних законах.

У статті обґрунтована необхідність рекодифікації МПрП як складника сучасного оновлення приватного права в Україні та показані базові ідеї модернізації колізійного регулювання.

Великі зміни в Україні та світі в економічному, політичному та правовому вимірах спрямовують оновлення МПрП у таких основних напрямках: i) зміцнення приватноправових засад колізійного права; ii) надання колізійним нормам більшої гнучкості з одночасним збереженням їхньої визначеності; iii) “матеріалізація” вибору права (спрямованість на матеріальний результат рішення у конкретній справі); iv) уточнення одностороннього підходу до вирішення колізійного питання.

Можливі шляхи удосконалення окремих правових інститутів і категорій відповідно до означених світових напрямів розвитку МПрП, проілюстровано на матеріалі загальних приписів кодифікації.

Важливим завданням оновлення є повернення кодифікації МПрП до структури Цивільного кодексу України.

Ключові слова: міжнародне приватне право; рекодифікація; гнучкість колізійних норм; матеріалізація колізійного права; Цивільний кодекс України.

В умовах розвитку ринкової економіки як невіддільної складової громадянського суспільства, євроінтеграційної спрямованості України уряд ініціював процес суттєвого оновлення (рекодифікації) приватноправового законодавства¹. Системних змін і структурних інновацій потребували не

¹ Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України: постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 р. № 650 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2019-%D0%BF#Text>> (дата звернення 28.02.2026).

тільки основний акт приватного права – Цивільний кодекс України² (далі – ЦК України), а й інші акти цієї сфери, зокрема Закон України “Про міжнародне приватне право”³ (далі – Закон про МПрП).

Одним із результатів багаторічної праці у цьому напрямі є розроблення і розгляд у Верховній Раді України проєкту нової редакції ЦК України, до структури якого включена також оновлена кодифікація міжнародного приватного права (далі – МПрП)⁴.

Метою статті є дослідження чинників і передумов рекодифікації МПрП як складника сучасного оновлення приватного права в Україні та розкриття базових ідей модернізації колізійного регулювання на прикладі загальних положень МПрП.

Рекодифікація МПрП на часі

Основи концепції та змісту *Закону про МПрП* були створені у 1992–1996 рр.⁵ Відтоді в Україні та світі багато що змінилося. Рівень цих змін настільки значний, що дає підстави говорити про появу економічних, політичних та правових показників для суттєвого оновлення в Україні приватноправового законодавства, включно з МПрП⁶.

Економічні й політичні показники для суттєвого оновлення МПрП. Проведення рекодифікації МПрП в Україні за сучасним “європейським сценарієм” потребує логіка подальшої трансформації суспільства, зокрема, формування правдивої ринкової економіки, громадянського суспільства та євроінтеграційна спрямованість усіх його компонентів.

Ринкова економіка. Українське суспільство за роки незалежності значно просунулось на шляху ринкових перетворень. На початку 1990-х років економічний вектор розвитку країни навіть чітко не вимальовувався. Тільки у 2005–2006 рр. ЄС і США визнали Україну країною з ринковою економікою, хоча очевидно, що таке рішення мало політичне забарвлення. Як би там не було, ринкове економічне середовище сьогодні є міцнішим порівняно з 90-ми роками минулого століття. Протягом наступного десятиліття варто очікувати значної гомогенності національної ринкової економічної системи з європейською. Очікуваний новий рівень ринкових відносин в Україні потребуватиме досконалішого приватноправового регулювання, до того ж максимально гармонізованого з тим, яке діє в країнах ЄС.

² Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (дата звернення 28.02.2026).

³ Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>> (дата звернення 28.02.2026).

⁴ Проєкт Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) від 22 січня 2026 р. № 14394 <<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>> (дата звернення 28.02.2026).

⁵ А Довгерт, В Калакура, ‘Про підготовку проєкту Цивільного кодексу України’ [1997] 1 Українське право 110–116.

⁶ А Довгерт, ‘Рекодифікація Цивільного кодексу України: основні чинники і передумови для старту’ [2019] 1 Право України 27–41 <https://doi.org/10.33498/louu-2019-01-027>.

Євроінтеграційна спрямованість. Значною подією на “шляху до Європи” стала Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони⁷ (далі – Угода про асоціацію).

Угода про асоціацію, яка готувалася з 2007 р. та набула чинності у 2017 р., за своїм обсягом і тематичним охопленням є найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України та найбільшим міжнародним договором з третьою країною, коли-небудь укладеним ЄС. Вона визначає якісно новий формат відносин між Україною та ЄС на принципах “політичної асоціації та економічної інтеграції” і слугує стратегічним орієнтиром системних соціально-економічних реформ в Україні. Угода спрямована на поступове входження економіки України до спільного ринку ЄС. Оптимістичну перспективу членства України в ЄС відкриває набуття нею статусу кандидата на вступ до цієї організації.

Західноєвропейська модель розвитку підвищує рівень міжнародного спілкування громадян та юридичних осіб України. Перспектива членства в ЄС стала важливим драйвером будь-яких оновлень та реформ в Україні. Повною мірою це стосується доктрини, науки й практики МПрП. Можна навіть сказати, що основним напрямом рекодифікації МПрП є подальша його європеїзація.

Юридичні чинники і передумови рекодифікації МПрП. Крім політико-економічних запитів рекодифікації МПрП, існують суто правові. Спинимося нижче на таких основних правових чинниках і передумовах, як: і) знаходження глобально-придатних норм регулювання завдяки досягненням в уніфікації МПрП; ii) новий досвід реформ внутрішнього колізійного права в країнах ЄС і світу на основі засад міжнародних документів; iii) спроможність вітчизняної доктрини до практичного здійснення рекодифікації МПрП.

Міжнародна уніфікація норм МПрП. Питання про рекодифікацію МПрП України не було б сьогодні таким актуальним, якби на межі століть спільними зусиллями фахівців країн Європи не були знайдені найоптимальніші та глобально-придатні правові норми (рішення) для багатьох сфер приватноправових відносин, з-поміж них відносин з іноземним елементом. Такі норми-рішення втілено у численних міжнародних документах з уніфікації МПрП. Час показав, що зазначені акти “випромінюють” величезну “гармонізуючу” силу. На їхній основі у європейських країнах розпочалася найновіша модернізація (одночасно й гармонізація) національних законів та відповідних доктрин. Тож слід визнати, що світова (особливо європейська)

⁷ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text> (дата звернення 28.02.2026).

тенденція до уніфікації та гармонізації МПрП є вагомим чинником сучасної рекодифікації МПрП багатьох країн. Україна не має бути винятком.

Уже під час кодифікації нині діючих норм українського МПрП широко використовувалися ідеї Римської конвенції про застосування права до договірних зобов'язань⁸ 1980 р., Гаазької конвенції про право, що застосовується до міжнародної купівлі-продажу товарів⁹ 1986 р. Відтоді нові підходи до колізійних рішень і міжнародного цивільного процесу набули подальшого розвитку й відображення у документах ЄС і багатьох міжнародних організацій.

Документи ЄС. Моделі оптимальної регламентації для багатьох сфер приватноправових відносин сьогодні пропонуються численними директивами і регламентами ЄС, іншими актами, зокрема, такими, без перебільшення, епохальними міжнародними документами, як Принципи європейського контрактного права¹⁰, Проєкт європейського приватного права¹¹. Лише наведені акти свідчать про те, що в напрямі створення широкого глобально-уніформованого приватного права зроблено величезні кроки¹².

Що стосується колізійного права, то принципово важливими в аспекті рекодифікації українського МПрП видаються сучасні регламенти ЄС, які фактично створили європейську кодифікацію МПрП. Серед цих документів: Регламент № 593/2008 про право, що застосовується до договірних зобов'язань (Рим I)¹³; Регламент № 864/2007 про право, що застосовується до недоговірних зобов'язань (Рим II)¹⁴; Регламент № 1259/2010 про право, що застосовується до розлучення та правової сепарації (Рим III)¹⁵; Регламент № 650/2012 про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання та виконання відповідних рішень у спадкових справах, а також про створення Європейського свідоцтва про спадкування (Рим IV)¹⁶; Регламент № 2016/1103

⁸ Convention on the law applicable to contractual obligations opened for signature in Rome on 19 June 1980 <<https://eur-lex.europa.eu/eli/convention/1980/934/oj/eng>> (accessed 28.02.2026).

⁹ Convention of 22 December 1986 on the Law Applicable to Contracts for the International Sale of Goods <<https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=61>> (accessed 28.02.2026).

¹⁰ Principles of European Contract Law – PECL <<https://www.trans-lex.org/400200>> (accessed 28.02.2026).

¹¹ Draft Common Frame of Reference (DCFR) <<https://www.trans-lex.org/400725>> (accessed 28.02.2026).

¹² А Довгерт, 'Сучасні приватноправові реформи в Україні з огляду на формування всесвітньоцивільного права' [2009] 2 Університетські наукові записки 41–50.

¹³ Regulation (EC) No 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I) <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2008/593/oj/eng>> (accessed 28.02.2026).

¹⁴ Regulation (EC) No 864/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the law applicable to non-contractual obligations (Rome II) <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2007/864/oj/eng>> (accessed 28.02.2026).

¹⁵ Council Regulation (EU) No 1259/2010 of 20 December 2010 implementing enhanced cooperation in the area of the law applicable to divorce and legal separation <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2010/1259/oj/eng>> (accessed 28.02.2026).

¹⁶ Regulation (EU) No 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2012/650/oj/eng>> (accessed 28.02.2026).

щодо режимів майна подружжя¹⁷; Регламент № 2016/1104 щодо майнових наслідків зареєстрованих партнерств¹⁸; Регламент № 1215/2012 про юрисдикцію, визнання і виконання рішень у цивільних та комерційних справах (Брюссель I)¹⁹ та ін.

Міжнародні організації. На різних міжнародних майданчиках також створено уніфікаційні документи з питань колізійного регулювання та міжнародного цивільного процесу. Гаазькій конференції з МПрП належить особливе місце у здійсненні уніфікації. У посткодіфікаційний період (тобто після 2005 р.) підготовлено нові важливі конвенції (Конвенція про угоди про вибір суду²⁰; Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання²¹; Протокол про право, що застосовується до зобов'язань про утримання²²; Конвенція про визнання та виконання іноземних судових рішень²³). Проте не варто забувати про ті конвенції, до яких Україна ще не приєдналася, зокрема, це Конвенція про право, що застосовується до агентських відносин²⁴ 1978 р.; Конвенція про право, що застосовується до трастів²⁵ 1985 р.; Конвенція про цінні папери²⁶ 2006 р. тощо.

Наведені вище міжнародні акти дедалі ширше застосовуються у бізнесі та судовій практиці. Вони визнані такими інструментами, які повністю відповідають потребам сучасного майнового обігу. Причому вони не зазнали впливу політичних інтересів якоїсь однієї країни. Не менш важливо й те, що ці міжнародні акти стали результатом праці переважно професорів і практикуючих юристів багатьох країн і синтезом найкращих рішень конкретних правових завдань (*best practices*) з різних правових систем. Тож, беручи до уваги сучасний стан (якість і кількість) уніфікації колізійних та інших норм МПрП, можна зробити висновок про суттєве “визрівання” міжнародної моделі реформ як чинника рекодіфікації. Названі міжнародні уніфікаційні до-

¹⁷ Council Regulation (EU) 2016/1103 of 24 June 2016 implementing enhanced cooperation in the area of jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of matrimonial property regimes <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/1103/oj/eng>> (accessed 28.02.2026).

¹⁸ Council Regulation (EU) 2016/1104 of 24 June 2016 implementing enhanced cooperation in the area of jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of the property consequences of registered partnerships <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/1104/oj/eng>> (accessed 28.02.2026).

¹⁹ Regulation (EU) No 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2012/1215/oj/eng>> (accessed 28.02.2026).

²⁰ Конвенція про угоди про вибір суду <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_004#Text> (дата звернення 28.02.2026).

²¹ Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_112#Text> (дата звернення 28.02.2026).

²² Протокол про право, що застосовується до зобов'язань про утримання <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001-07#Text> (дата звернення 28.02.2026).

²³ Конвенція про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001-19#Text> (дата звернення 28.02.2026).

²⁴ Convention of 14 March 1978 on the Law Applicable to Agency <<https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=89>> (accessed 28.02.2026).

²⁵ Convention of 1 July 1985 on the Law Applicable to Trusts and on their Recognition <<https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=59>> (accessed 28.02.2026).

²⁶ Convention of 5 July 2006 on the Law Applicable to Certain Rights in Respect of Securities held with an Intermediary <<https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=72>> (accessed 28.02.2026).

кументи повинні стати найсуттєвішим джерелом для українських фахівців у процесі рекодифікації МПрП.

Реформи внутрішнього колізійного права в країнах ЄС і світу. Вагомим чинником для проведення рекодифікації МПрП в Україні стає новітнє реформування внутрішнього колізійного права та міжнародного процесу в країнах ЄС і світу, зокрема, розробка і прийняття нових законів, модернізація “старих” цивільно-правових кодифікацій з урахуванням європейських та універсальних міжнародних документів. У ХХІ ст. найсучасніші ідеї колізійного регулювання втілено в численних нових кодифікаціях МПрП, як у рамках цивільних кодексів (Аргентина, Литва, Молдова, Нідерланди, Румунія та ін.), так і в окремих законах з МПрП Естонії (2002), Бельгії (2004), Болгарії (2005), Японії (2007), Туреччини (2007), Польщі (2011), Чехії (2012), Монако (2017), Угорщини (2017) тощо.

Доктрина МПрП в Україні та рекодифікація. Необхідною передумовою створення концепції і нормативного тексту проекту рекодифікації МПрП є спроможність вітчизняної доктрини МПрП “очолити” та науково забезпечити реформаторський процес.

Справа в тому, що в нинішній час роль правової доктрини в нормотворчій діяльності скрізь у світі як ніколи висока. Ще у ХІХ ст. у західноєвропейських країнах законодавчим роботам передувало створення якісного теоретичного фундаменту, в основу якого покладено ідею рецепції римського приватного права²⁷. Натепер у цих країнах триває процес зближення відповідного законодавства на базі попередніх (часом спільних або скоординованих) наукових досліджень. Зближення їх національних доктрин, термінології тощо у сфері МПрП завдячує багатьом обставинам, серед яких: глобалізація і регіоналізація життя у різних проявах; вільні рух і співпраця вчених; поява міжнародних джерел м’якого права “доктринального” характеру тощо.

Історично в Україні (принаймні на більшій частині), як і в інших країнах, розвиток яких відбувався за візантійським цивілізаційним вибором, законотворення характеризувалося відсутністю адекватної методологічної бази, попередніх глибоких наукових розвідок тощо.

Без належної теоретичної бази розпочиналася також кодифікація МПрП у 1992 р. Правова наука “не встигала” за докорінними перетвореннями в суспільстві, що полягали в переході від планової економіки до ринкової, від соціалістичного суспільства до капіталістичного, від всеохопної державної власності до приватної, від закритого від світу суспільства до відкритого, від тоталітаризму до демократії тощо. У 1990-х роках фундаментальні наукові установки, уявлення, терміни тощо, які були притаманні соціалістич-

²⁷ Є Харитонов, ‘Рецепція римського приватного права (теоретичні та історико-правові аспекти)’ (дис. д-ра юрид. наук, 1997); Є Харитонов, *Україна – Європа: проблеми адаптації у галузі приватного права* (Фенікс 2017) 62.

ній доктрині МПрП, почали поступово відмирати, трансформуватися, наповнюватися новим змістом.

Процес підготовки нової кодифікації (1992–2005) став важливим чинником розвитку доктрини. Працюючи над концепцією та текстом проєкту, вчені-розробники сформулювали низку наукових ідей, які започатковували перехід до нової парадигми науки МПрП в Україні²⁸. Завдяки кодифікації МПрП вітчизняна нормативна система і доктрина МПрП набули основних світових характеристик.

Тож слід визнати, що сьогодні українська наука МПрП і кодифікація не є “*terra incognita*” на правовій мапі світу. Результати розвитку вітчизняної колізійної доктрини за роки незалежності стали важливим фактором оновлення українського законодавства у сфері МПрП²⁹.

Основні напрями рекодифікації МПрП

З урахуванням усіх названих економічних, політичних і правових умов і спираючись на міжнародний та іноземний досвід, оновлення МПрП в Україні має полягати, на нашу думку, у законодавчому розширенні та поглибленні базових ідей зарубіжних новітніх кодифікацій МПрП, які свого часу були закладені у фундамент Закону про МПрП, таких як: зміцнення приватноправових засад колізійного права, розширення його диспозитивності; підвищення регулятивних можливостей колізійних норм, надання останнім більшої гнучкості з одночасним збереженням їх визначеності; “матеріалізація” вибору права (його спрямованість на матеріальний результат рішення у конкретній справі – *material justice*); уточнення одновекторного (*unilateral*) підходу до вирішення колізійного питання. Окремим напрямом оновлення є, на нашу думку, переформатування тексту Закону МПрП у завершальну книгу модифікованого ЦК України.

Упровадження описаних основних напрямів розвитку колізійного права при оновленні всіх частин чинної кодифікації МПрП передбачає збільшення обсягу регулювання та ускладнення юридичної техніки, деталізацію юридичних приписів, заміну низки застарілих норм більш модернізованими нормами, врахування істотних змін у міжнародних приватноправових відносинах та необхідності унормування нових правових інститутів.

Можливі шляхи удосконалення окремих правових інститутів і категорій, відповідно до означених світових напрямів розвитку МПрП, можна проілюструвати на матеріалі загальних положень Закону про МПрП (розділ I).

У загальних положеннях Закону про МПрП зосереджені базові конструкції колізійного регулювання. Їх оптимізація підвищить якість усього правового матеріалу. Основні напрями розвитку колізійного права, про які йшлося

²⁸ А Довгерт, ‘Доктрина міжнародного права у незалежній Україні’, *Правова доктрина України: у 5 т. Т. 3: Доктрина приватного права України* (Н Кузнєцова заг ред, Право, 2013) 666–686.

²⁹ А Довгерт, *Міжнародне приватне право: зміна концепцій* (Алерта 2024); А Довгерт, ‘Наука міжнародного приватного права в незалежній Україні (1991–2012 рр.)’ [2013] 7 *Право України* 12–23.

вище, стосуються передусім удосконалення правил ст. 4 (визначення права, що підлягає застосуванню до приватноправових відносин з іноземним елементом), ст. 5 (автономія волі), ст. 12 (застереження про публічний порядок), ст. 14 (застосування імперативних норм) чинного Закону про МПрП.

Визначення права, що підлягає застосуванню до приватноправових відносин з іноземним елементом (ст. 4 Закону про МПрП). Ця стаття є центральною у всій кодифікації. У ній втілено базову категорію сучасного МПрП – *найтісніший зв'язок*. Спираючись на наведені висновки стосовно співвідношення гнучкості й визначеності колізійного права, ст. 4 варто уточнити приписом про те, що окремі колізійні правила Закону про МПрП слід розглядати як вияв принципу найтіснішого зв'язку.

В оновленому колізійному законодавстві України можна запропонувати судам при визначенні найтіснішого зв'язку (як прив'язки, принципу чи захисного застереження) враховувати поряд з територіальними також матеріальні фактори.

Підвищити регулятивну функцію колізійних норм можна вказівкою на те, що правила про визначення права країни, що підлягає застосуванню судом, стосуються також учасників відповідних правовідносин.

“Автономія волі” (ст. 5 Закону про МПрП). Цю статтю можливо доповнити положенням про те, що вибір права сторонами правовідносин не обмежується національним правом конкретної країни³⁰, і може включати вибір транснаціонального права, норми якого не належать до певної національної правової системи. Таке положення ст. 5 значно підвищить ступінь автономії волі сторін правовідносин з іноземним елементом.

Зміцнення інституту “автономії волі” можливо також через його запровадження для міжнародних трудових відносин і поліпшення його використання в окремих сферах, зокрема у зобов'язаннях.

Публічний порядок (ст. 12) та імперативні норми (ст. 14). Через постійні судові помилки при застосуванні категорій публічного порядку (*ordre public*) та імперативних норм (*mandatory rules*) відповідні статті потребують законодавчого уточнення.

Стосовно *імперативних норм* варто, по-перше, змінити їхню назву на “надімперативні норми”, щоб не плутати їх з імперативними нормами внутрішнього приватного права. По-друге, для полегшення визначення судами таких норм, не зайвим буде у ст. 14 Закону МПрП записати вказівки на публічно-правовий зміст таких норм, у яких реалізуються найважливіші державні інтереси, та на вірогідні сфери їх знаходження.

Судова практика застосування категорії *публічного порядку* вирізняється непослідовністю та непередбачуваністю. Українські судді воліють тлумачити цю категорію надто широко й абсолютно довільно. Порушенням публічного порядку може бути визнано що завгодно (наприклад, стягнення

³⁰ Термін “держава”, що використаний у Законі про МПрП, пропонується замінити терміном “країна”.

заборгованості в іноземній валюті, встановлення санкцій, які перевищують межі відповідальності за українським законодавством, або той факт, що застосування норми іноземного права може гіпотетично призвести до банкрутства підприємства-відповідача). В умовах відсутності достатнього рівня правової культури в судових інстанціях, варто, очевидно, на законодавчому рівні підняти завісу над різними проявами публічного порядку: *ordre public* при застосуванні іноземного права, *ordre public* при виконанні іноземного судового або арбітражного рішення, *ordre public* при вчиненні “внутрішніх” правочинів, міжнародний *ordre public* тощо.

Певних уточнень потребує також нинішня редакція ч. 1 ст. 12 Закону про МПрП, яка передбачає, що норма права іноземної держави не застосовується у випадках, якщо її застосування призводить до наслідків, явно не сумісних з основами правопорядку (публічним порядком) України. Перше речення ч. 1 ст. 12 доцільно викласти у такій редакції: “1. Іноземне право можуть не застосовувати у випадках, якщо його застосування призводить до результату, явно не сумісного з засадами правопорядку (публічного порядку) України чи міжнародним публічним порядком.”.

Інститут застосування іноземного права (ст. 8 Закону про МПрП). Оскільки при застосуванні іноземного права суд установлює не стільки зміст норми іноземного права, скільки саме іноземне право, тобто його зміст, існування, автентичність тощо, то ст. 8 Закону про МПрП із новою назвою “Встановлення іноземного права та його змісту” варто викласти у такій редакції:

“1. При застосуванні іноземного права суд встановлює це іноземне право та його зміст згідно з правилами його офіційного тлумачення, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній країні.

2. З метою встановлення іноземного права та його змісту суд може звернутися у встановленому порядку за сприянням і роз’ясненням до Міністерства юстиції України чи інших компетентних органів та установ в Україні та за кордоном, або залучити експертів.

3. Особи, які беруть участь у справі, мають право подавати документи, що підтверджують зміст норм іноземного права, на які вони посилаються в обґрунтування своїх вимог або заперечень, іншим чином сприяти суду у встановленні іноземного права та його змісту.

4. Якщо зміст іноземного права в розумні строки не встановлений, незважаючи на вжиті згідно з цією статтею заходи, застосовується право іношої країни, що найтісніше пов’язано з правовідносинами.”.

Крім того, у чинній кодифікації МПрП відсутній загальний принцип застосування, який полягає в тому, що іноземне право застосовується так само, як воно застосовується в країні свого походження. Цей принцип варто

закріпити в окремій новій статті, як і положення про наслідки неправильно-го застосування іноземного права³¹.

Зміни у зв'язку з переміщенням положень Закону про МПрП до ЦК України. Вірогідно, що при “стикуванні” положень Закону про МПрП з архітектонікою ЦК України перші три статті розділу про загальні положення (визначення термінів, сфера застосування, міжнародні договори України) зазнають змін або будуть скасовані. Деякі інші статті цього розділу варто також залишити за межами рекодифікації. Так, принципам сучасного міжнародного співробітництва не відповідає ст. 11 Закону про МПрП, яка встановлює взаємність при застосуванні іноземного права. У сучасних умовах це питання втратило свою актуальність. У літературі неодноразово ставилася під сумнів також доцільність існування ст. 10 Закону про МПрП про обхід закону через можливість її використання для обмеження автономії волі сторін.

Текст оновленої кодифікації має бути краще “підігнаним” до змісту і структури ЦК України. Наприклад, положення про право інтелектуальної власності доцільно помістити після речового права, як цього вимагає структура кодексу, а колізійні положення щодо трудових відносин – після спадкового права, а не навпаки.

Переміщення кодифікації МПрП до Цивільного кодексу України

Під час написання проєкту ЦК України на зламі століть питання його макроструктури та систематизації приватного права, що народжувалося, набувало важливого концептуального значення³².

Покладаючи на результати проведеного дослідження, розробники запропонували модифіковану пандектну структуру проєкту ЦК України, яка, крім звичайних для пандектної системи п'яти частин, включала ще три частини – особисті немайнові права фізичних осіб, право інтелектуальної власності та міжнародне приватне право. У 1996 р. проєкт нового ЦК України був представлений у восьми книгах, розміщених у такій послідовності: “Загальна частина” (книга перша); “Особисті немайнові права фізичних осіб” (книга друга); “Речове право” (книга третя); “Право інтелектуальної власності” (книга четверта); “Зобов'язальне право” (книга п'ята); “Сімейне

³¹ Є Левицький, ‘Проблеми застосування судами іноземного права’ (Юридична газета, № 39(537), 26 вересня 2016) <<https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/problemi-zastosuvannya-sudami-inozemnogo-prava.html>> (дата звернення 28.02.2026).

³² Відповідь на це питання розробники кодифікації шукали у вченні Фрідріха Савіньї. В основу структуризації проєкту ЦК України вони поклали пандектну (або німецьку) систему, яка з часом зазнала модифікацій під впливом різних соціально-економічних чинників. У системі приватного права з'явилися нові елементи або збільшилися до значних обсягів чи зникли старі. Згодом такі зміни набули відображення у структурі кодифікацій приватного права. Так, інститут юридичної особи – відсутній у Кодексі Наполеона, розширився сьогодні до таких масштабів, що в окремих кодифікаціях набув навіть макроструктурного значення (див. 455 статей другої книги ЦК Нідерландів 1992 р.) Те саме можна сказати про норми МПрП, які “пройшли шлях” від кількох статей у цивільних кодексах “першої хвилі” кодифікацій XIX ст. до великих структурних підрозділів новітніх кодексів (наприклад, 93 статті десятої книги ЦК Квебеку 1991 р.).

право” (книга шоста); “Спадкове право” (книга сьома); “Міжнародне приватне право” (книга восьма)³³.

Розробники проєкту ЦК України на підставі вивчення світової практики та аналізу історії права в Україні пропонували свого часу проводити кодифікацію та новелізацію українського МПрП у рамках окремої книги кодексу³⁴, до якої передбачалося включити не тільки положення у сфері міжнародних цивільних відносин у їх вузькому розумінні (за радянською термінологією), а й колізійні правила сімейного та трудового права, а також норми міжнародного цивільного процесу. Фактично йшлося про створення спеціального закону про МПрП у рамках нового цивільного кодексу.

Відповідно до зазначених вище параметрів, й була розроблена книга восьма проєкту ЦК України під назвою “Міжнародне приватне право”. У пояснювальних записках до проєкту та наукових працях розробники обґрунтовували зміст цієї книги та її розташування у проєкті³⁵.

Згодом, уже після другого читання запропонованого розробниками проєкту ЦК України у Верховній Раді України (2000 р.), різними антиринковими силами було завдано безліч ударів по його формі та змісту. Не спиняючись на деталях цієї законодавчої трагедії та пояснень-виправдань заводіїв, лише зазначимо, що в результаті тих нападів ефективність прийнятого й нині діючого ЦК України була значно послаблена порівняно з проєктом. Особливо руйнівні наслідки сталися через два зрадницьких удари. Перший з них – це ухвалення антагоністичного приватному праву Господарського кодексу, який фактично “заблокував” дію ЦК України в приватноправових відносинах бізнесу (юридичні особи, частина речових і зобов’язальних відносин). Другий тяжкий удар припав по структурі: від кодифікації від’єднали дві книги (“Сімейне право” і “Міжнародне приватне право”), тим самим порушивши логіку та ергономіку системи законодавства, що призвело до значних втрат у економіці, правозастосуванні, навчанні юристів тощо.

Натепер знову постало питання про оптимальну структуру оновлюваного кодексу, зокрема в аспекті його доповнення книгою про МПрП. Вивчення результатів новітніх рекодифікаційних процесів у різних країнах світу сприяє з пошуками відповіді на це питання. Висновки щодо форми і структури кодифікації МПрП, яких дійшли розробники чверть століття потому, підтверджуються сучасною законодавчою практикою держав. Так, протя-

³³ ‘Цивільний кодекс України. Проект від 25.08.1996’ [1996] 2 Українське право 31–469.

³⁴ Особливо надихали розробників прийняті напередодні української кодифікації Цивільні кодекси Нідерландів і Квебеку. Орієнтована на пандектну систему голландська кодифікація (1992 р.) передбачала таку макроструктуру (книги): фізичні особи та сімейне право; юридичні особи; загальні положення майнового права; спадкове право; речове право; зобов’язальне право; окремі договори; транспортне право; право інтелектуальної власності; *міжнародне приватне право*. Оригінальність структури нового ЦК провінції Квебек (1991 р.), з ледве помітними слідами інституційної системи, полягала у такій послідовності книг: особи; сім’я; спадкування, майно; зобов’язання; забезпечення та іпотеки; докази; давність; публічна реєстрація прав; *міжнародне приватне право*.

³⁵ А Довгерт (ред), *Міжнародне приватне право. Актуальні проблеми* (Український центр правничих студій 2001) 13–15.

гом 20 років вже нинішнього століття ухвалено чимало нових цивільних кодексів у країнах усіх континентів, характерною рисою яких є продовження практики включення до їх структур окремих книг (частин) про МПрП. Цивільні кодекси Аргентини (2014), В'єтнаму (2015), Литви (2000), Молдови (2002), Монголії (2002), Нідерландів (2011), Румунії (2011), Таджикистану (2005) та ін. містять розвинуті масиви колізійного права. Крім колізійних норм вони часом охоплюють норми міжнародного цивільного процесу.

Цікаву “арифметику” щодо форми колізійних кодифікацій наводить відомий американський колізіоніст Симеон Симеонідес у нещодавно опублікованій праці. Вчений дослідив 94 відомі кодифікації МПрП (разом із чотирма завершеними на той час проектами) за 50-річний період (1962–2012) у 86 країнах Африки, Азії, Європи та Америки. Результати виявилися такими: у 13 країнах із 86 відбулася фрагментарна кодифікація колізійних норм в актах вузької сфери дії (наприклад, у законах про набуття чинності нормативних актів, сімейних кодексах тощо); чотири країни (Бельгія, Болгарія, Туніс та Туреччина) назвали свої автономні кодифікації кодексами, а 27 країн – переважно законами про МПрП; більшість же країн (42) – вмістили кодифікацію МПрП у цивільні кодекси³⁶. Кодифікації МПрП останніх двох десятиліть ХХІ ст., як видно з наведеного, також показують широке використання для своєї “гавані” цивільні кодекси. Появу ж окремих законів про МПрП у деяких країнах пояснюють або традицією (Польща, Чехія, Угорщина, країни колишньої Югославії, Туреччина, Албанія, Японія), або відсутністю у них цивільних кодексів чи розпочатих процесів їх модернізації.

Тому під час теперішнього оновлення цивільного законодавства варто, на нашу думку, повернутися до *структури проекту ЦК України 1996 р.*, зокрема, додати до діючого кодексу книгу про міжнародне приватне право, до якої “перейдуть” модернізовані положення Закону про МПрП. Думки окремих правознавців про начебто незвичність включення до цивільного кодексу процесуальних норм або колізійних норм щодо відносин, які не є його предметом (наприклад, трудових), видаються “вітаннями” Вишинському з його галузевим структуруванням права. Можливість включення таких норм передбачає, на нашу думку, загальний підхід до кодифікації цивільного права як права приватного, що означає поширення його норм на всі приватні відносини, зокрема й на ті, що складаються у сферах сім’ї, праці, охорони навколишнього середовища тощо.

Щодо питання про включення норм міжнародного цивільного процесу, то досвід зарубіжних країн (Аргентина, Квебек та ін.) засвідчив доцільність такого поєднання. Такий підхід ліквідує надмірний плюралізм у внутрішніх джерелах колізійного права та знімає також питання щодо створення якогось “інтеграційного” закону про МПрП. Вагомим аргументом на користь

³⁶ S Symeonides, *Codifying Choice of Law Around the World: An International Comparative Analysis* (Oxford Academic 2014) 5–16 <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199360840.001.0001>.

включення правил міжнародного цивільного процесу слугує також специфічна ситуація в Україні, коли ще й досі існує неузгодженість і конкуренція між господарськими та загальними судами щодо розгляду справ з іноземним елементом. Варто також взяти до уваги й той факт, що у МПрП немає чіткого розмежування між матеріальним і процесуальним правом. Так, деякі правові інститути (наприклад, інститут позовної давності), які в континентальному праві вважаються інститутами матеріального права, у країнах *common law* належать до інститутів процесуального права. Крім того, у багатьох країнах цивільний процес належить до сфери приватного права.

Відновлення книги “Міжнародне приватне право” в оновленому ЦК України відповідатиме правовій традиції держави. Практична користь у перенесенні колізійного права до кодексу полягає у підвищенні як його ролі в регулюванні приватних відносин, так і ваги самих правил МПрП. А сам кодекс набуває завершеного вигляду: якщо попередні книги присвячено врегулюванню внутрішніх цивільно-правових відносин, то книга про МПрП пропонує спеціальні юридичні механізми для випадку появи в цивільно-правових відносинах іноземного елементу. Включення МПрП до цивільних кодексів до переваг єдності, логічності й зручності у користуванні таким правовим масивом додає переваги так званої автономної кодифікації.

Висновки. Українська “колізійна” кодифікація на зламі століть сприяла переходу вітчизняної доктрини і практики міжнародного приватного права на теоретичну платформу західноєвропейських країн і міжнародних організацій. Запровадивши принцип найтіснішого зв’язку та базовані на ньому колізійні прив’язки, українське колізійне право набуло значного рівня диспозитивності, регулятивності та гнучкості.

Проте сьогодні існують вагомі чинники та передумови для рекодифікації МПрП, зокрема юридичні: i) наявність норм-моделей регіональних та універсальних міжнародних актів; ii) найновіший досвід кодифікації міжнародного приватного права у низці країн; iii) необхідний потенціал вітчизняної приватноправової науки, яка за роки незалежності має значні здобутки.

Оновлення кодифікації МПрП як частини розпочатого у 2019 році процесу рекодифікації усього приватного права України пропонується здійснювати через подальший розвиток багатовекторного (*multilateral*) методу вибору права, запропонованого Ф. К. фон Савіньї. При цьому не варто відмовлятися від елементів матеріалізації колізійного права (його спрямованості на матеріальний результат рішення у конкретній справі) та від одновекторного (*unilateral*) підходу до вирішення колізійного питання.

Рекодифікація МПрП спрямована на подальшу його європеїзацію, забезпечення ефективної взаємодії української правової системи з правовими системами світу з метою розвитку міжнародних економічних та інших відносин.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Symeonides S, *Codifying Choice of Law Around the World: An International Comparative Analysis* (Oxford Academic 2014) 5–16 <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199360840.001.0001>.
2. Dovgert A, *Mizhnarodne pryvatne pravo: zmina kontseptsii* (Alerta 2024) (in Ukrainian).
3. Kharytonov Ye, *Ukraina – Yevropa: problemy adaptatsii u haluzi pryvatnoho prava* (Feniks 2017) (in Ukrainian).

Edited books

4. Dovgert A (red), *Mizhnarodne pryvatne pravo. Aktualni problemy* (Ukrainskyi tsentr pravnychkykh studii 2001) (in Ukrainian).
5. Dovgert A, 'Doktryna mizhnarodnoho prava u nezalezhnii Ukraini', *Pravova doktryna Ukrainy: u 5 t. T. 3: Doktryna pryvatnoho prava Ukrainy* (N Kuznietsova zah red, Pravo, 2013) 666–686 (in Ukrainian).

Journal articles

6. Dovgert A, 'Nauka mizhnarodnoho pryvatnoho prava v nezalezhnii Ukraini (1991–2012 rr.)' [2013] 7 *Pravo Ukrainy* 12–23 (in Ukrainian).
7. Dovgert A, 'Rekodyfikatsiia Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy: osnovni chynnyky i peredumovy dlia startu' [2019] 1 *Pravo Ukrainy* 27–41 <https://doi.org/10.33498/louu-2019-01-027> (in Ukrainian).
8. Dovgert A, 'Suchasni pryvatnopravovi reformy v Ukraini z ohliadu na formuvannia vsesvitnotsyvilnoho prava' [2009] 2 *Universytetski naukovy zapysky* 41–50 (in Ukrainian).
9. Dovgert A, Kalakura V, 'Pro pidhotovku proektu Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy' [1997] 1 *Ukrainske pravo* 110–116 (in Ukrainian).

Theses

10. Kharytonov Ye, 'Retseptsiiia rymського pryvatnoho prava (teoretychni ta istoryko-pravovi aspekty)' (dys d-ra yuryd nauk, 1997) (in Ukrainian).

Journal articles

11. Levytskyi Ye, 'Problemy zastosuvannia sudamy inozemnoho prava' (Iurydychna hazeta, № 39(537), 26 veresnia 2016) <<https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/problemi-zastosuvannya-sudami-inozemnogo-prava.html>> (accessed 28.02.2026) (in Ukrainian).

Anatolii Dovgert

MATERIALS TO RECODIFICATION
OF PRIVATE INTERNATIONAL LAW

ABSTRACT. The foundations of the concept and content of the Ukrainian Law “On Private International Law” were created in 1992–1996. Since then, for near three decades, much has changed in Ukraine and the world in economic, political and legal terms. Looking at private international law (PIL) area, new approaches to conflict-of-law decisions have been further developed and reflected in EU regulations and the documents of the Hague Conference on Private International Law. It should also be noted that in the XXI century the most modern ideas of conflict-of-law regulation are embodied in numerous new national codifications of PIL, both in the framework of civil codes and in special laws.

The article substantiates the need for recodification of the PIL as a component of the modern renewal of private law in Ukraine, and shows the basic ideas of modernization of conflict of laws regulation.

Thus, big changes in Ukraine and the world in economic, political and legal terms suggest further updating PIL in the following main directions: (i) strengthening the private-law grounds of

conflict-of-laws; (ii) giving choice-of-law rules greater flexibility while maintaining their certainty; (iii) further ‘materialization’ of conflict-of-laws (its focus on the material result of a decision made in a particular case); (iv) clarifying of the unilateral approach for resolving the conflict issue.

Possible ways to improve certain legal institutions and categories, in accordance with the specified world directions of the PIL’s development, are illustrated on the material of the general provisions of codification.

An important task of the update is to bring the codification of PIL back to the structure of the Civil Code of Ukraine 2003.

KEYWORDS: private international law; recodification; flexibility of choice-of-law rules; materialization of conflict-of-laws; Civil Code of Ukraine.

Головатий Сергій. Щодо мови правничої. Студії. Зібране. Словники. Документи. К. : Наш Формат, 2024. xiv, 1016 с. : іл. (XXXII).

Ця книга – про українську правничу мову, яка зазнала глибокого змосковщення, особливо від кінця 20-х років ХХ ст. за тотальної советизації всіх сфер життя українців. За десятиліття інтенсивних трансформацій з української мови витіснено базові елементи *правний* і *правничий*, натомість накинута росіянізм-калька правовий, а в слові *право* начисто стерто його первинний серцевинний смисл – *ідеал справедливого*. Советизація поняття «право» через нашарування на нього ідеології «червоного», «революційного» та «радянського» спричинила спотворення смислів і знищення сутності ключових понять і явищ у царині права, що їх в українській мові досі позначають за мо-

сковськими моделями як *правова держава*, *правовий закон*, *правова норма*, *правова система*, *правова наука*, *правова позиція* тощо.

Такі перенесення в українську правничу мову чужих, непитомих елементів, усталених словосполук зі спотвореними смислами ключових понять унеможливлювали точний переклад українською мовою актів міжнародного права, спеціальних юридичних текстів з англійської, німецької та інших мов, зробили непридатними для професійного використання тлумачні й перекладні словники.

Книга повертає до спадщини українських правників і мовознавців 20–30-х років ХХ ст., чий внесок у формування української наукової термінології, зокрема і з ділянки правництва, об’єктивно й гідно ще не поціновано.

Провідне завдання розвитку української правничої мови, наукової термінології правознавства – очищення їх від московського і советського спотворень, вироблення й використання в юридичних текстах питомих українських термінів і моделей словосполук. З цією метою автор запропонував подати в українському тлумачному словнику нове, десовєтизоване, пояснення змісту та структуру значень терміна *право*, що конче потрібне для оновлення системи української правничої термінології.

Для правників, мовознавців, перекладачів, широкого кола шанувальників української мови.